

Міністерство освіти і науки України
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра історії стародавнього світу та середніх віків
Одеський археологічний музей
Національної академії наук України
Відділ археології Північно-Західного Причорномор'я
Інституту археології Національної академії наук України
Державний архів Одеської області
Грецький фонд культури (Одеса)

СТАРОДАВНЄ ПРИЧОРНОМОР'Я

Випуск XI

Одеса
ОНУ
2016

УДК 9(4-11)"632/1789"
ББК 63.3(4,5)2/5
С773

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
історичного факультету ОНУ імені І. І. Мечникова.
Протокол № 5 від 17 лютого 2016 р.

Стародавнє Причорномор'я. Випуск XI / Голов. ред. І. В. Немченко. –
Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
2016. – 610 с.

Збірка «Стародавнє Причорномор'я» складена на основі матеріалів XI читань пам'яті професора П. Й. Каришківського, міжнародної конференції, яка відбулась в ОНУ імені І. І. Мечникова 11–13 березня 2016 р. Випуск містить статті з проблем нумізматики, історії та археології Північного Причорномор'я, античної та середньовічної історії, візантинознавства, історії Європи раннього модерного часу, історіографії тощо. I–X випуски збірки виходили під назвою «Древнее Причерноморье».

Рецензенти:

Бруйко І. В. – д.і.н., директор Одеського археологічного музею НАНУ;
Довгополова О. А. – д.ф.н., професор кафедри філософії природничих факультетів ОНУ імені І. І. Мечникова.

Редакційна колегія:

Немченко І. В. – к.і.н., зав. кафедри історії стародавнього світу та середніх віків ОНУ імені І. І. Мечникова, головний редактор;
Дьомін О. Б. – д.і.н., зав. кафедри нової та новітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова;
Дзиговський О. М. – д.і.н., професор кафедри археології та етнології України ОНУ імені І. І. Мечникова;
Кушнір В. Г. – д.і.н., декан історичного факультету ОНУ імені І. І. Мечникова;
Луговий О. М. – к.і.н., доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків ОНУ імені І. І. Мечникова, зам. головного редактора;
Булатович С. А. – к.і.н., доцент;
Охотніков С. Б. – к.і.н., зам. директора Одеського археологічного музею НАНУ;
Руссов М. Д. – доктор хабілітат історії, професор Вищої антропологічної школи (Кишинів, Молдова);
Самойлова Т. Л. – к.і.н., зав. Відділом археології Північно-Західного Причорномор'я Інституту археології НАНУ;
Сминтина О. В. – д.і.н., зав. кафедри археології та етнології України ОНУ імені І. І. Мечникова;
Сорочан С. Б. – д.і.н., зав. кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

ISBN 978-617-689-159-8

© Колектив авторів, 2016

© Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2016

средневекового времени в Северо-Западном Причерноморье. – К., 1982. – С. 139.

⁷ Schultze E., Magomedov B.V., Bujskich S.B. Op.cit. – S. 318, 320, Abb. 24, 6.

⁸ Магомедов Б.В. Черняховская культура. Проблема этноса. – Люблин, 2001. – С. 47, рис. 29.

⁹ Гребенников Ю.С., Гребенников В. Б., Магомедов Б.В. Черняховские могильники западного побережья Бугского лимана... – С. 46, рис. 16, 5.

¹⁰ Магомедов Б.В. Черняховская культура... – К., 1987. – С. 47, рис. 17, 6.

¹¹ Гребенников Ю.С., Гребенников В. Б., Магомедов Б.В. Указ.соч. – С. 138, рис. 1, 2.

¹² Сымонович Э.А. Итоги исследований черняховских памятников в Северном Причерноморье // История и археология юго-западных областей СССР начала нашей эры. – МИА № 139. – М., 1967. – С. 214, рис. 4, 4.

¹³ Магомедов Б.В. Черняховская культура... – К., 1987. – С. 48, рис. 18, 8.

¹⁴ Там же. – С. 72, рис. 31, 12, 13.

¹⁵ Сымонович Э.А. Указ.соч. – С. 220, рис. 9, 4.

¹⁶ Магомедов Б.В. Черняховская культура... – К., 1987. – С. 72, рис. 31, 11.

В. Л. Гуменний (Львів)

SENATUS CONSULTUM DE CN. PISONE PATRE У КОНТЕКСТІ ВЗАЄМИН РИМСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ТА ПАРФІЇ НА ПОЧАТКУ I ст. н.е.

Вивчення східного напрямку римської зовнішньої політики, незважаючи на значний історіографічний пласт, й досі залишається актуальним. Одним з аспектів римської історії доби імперії, де епіграфічні джерела спричинили найбільш активну дискусію, стала східна політика імперії в епоху Тіберія, зокрема цілий ряд епізодів, пов'язаних з діяльністю на сході племінника принцепса – Германіка, який отримав від сенату спеціальні повноваження для вирішення конфліктних ситуацій у регіоні¹.

Така епіграфічна пам'ятка, як *Senatus consultum de Cn. Pisone patre*, становить для нас інтерес не лише як джерело для вивчення зовнішньополітичної діяльності римлян на сході і їх контактів з Парфянським царством Аршакідів та порубіжними державами, але і для реконструкції пропаганди, офіційної ідеології та інших аспектів, які належать до сфери потестарної імагології².

Після смерті свого онука Гая, який у перші роки нашої ери був направлений на схід з метою врегулювати конфлікт у союзних царствах, Октавіан Август втратив інтерес до будь-яких активних дій у східному напрямку³. Навіть такий регіон, як Вірменія, який римляни вважали сферою свого впливу і який на той час перебував в умовах

перманентної династичної кризи та замалим не громадянської війни, не цікавив принцепса в умовах, коли кампанії там не здатні були принести жодної політичної вигоди. Теза про те, що римляни розглядали Вірменію як важливе джерело для власного економічного розвитку, на нашу думку, є малоімовірною і, виходячи з аналізу характеру римської політики, навряд чи може бути прийнятою.

Більшість сучасних науковців справедливо відмовилась від презентизму у розгляді римської зовнішньої політики і вважає, що менталітет, стереотипи⁴, традиційні римські цінності⁵ та не завжди точні відомості про сусідів⁶ відігравали ключову роль у формуванні практичної сторони римського імперіалізму⁷, що в результаті створювало для самих римлян чимало проблем. Лише в часи Тіберія римляни повертаються до втручання у вірменські справи і то під загрозою зіткнення з Парфією.

Внаслідок перевороту 10/11 р. царем парфян став Артабан III⁸ – цар Мідії Атропатени, пов'язаний з племенами дахів (Joseph., Antiq. XVIII. 2. 4. (48)). Тацит характеризує ці події, як порушення спокою у східних провінціях і царствах Сходу (Тас., Ann. II. 1.). Його суперник Вонон згодом повернувся (Joseph., Antiq. XVIII. 2. 4. (48)). У нумізматичній традиції правління Вонона відоме за надкарбуванням монет його попередників – Музи і Фраатака⁹. Після того, як він був остаточно розбитий (Joseph., Antiq. XVIII. 2. 4. (49), Тас., Ann. II. 3.), Вонон утікає у Вірменію, де на деякий час стає царем (Тас., Ann. II. 3.). Загроза з боку Артабана була реальною не лише для Вірменії, а й для Риму, якби останній захотів підтримати Вонона. Тому легат провінції Сирії – Кретік Сілан¹⁰, який фактично виконував всі функції регулювання ситуації на сході, взяв вигнанця під стражу¹¹ (Тас., Ann. II. 4; Joseph., Antiq. XVIII. 2. 4. (50-52)). Таким чином він прагнув певною мірою нейтралізувати можливості для претензій з боку парфян.

Тіберій звернувся до сенату, ознайомивши його з загальною ситуацією у регіоні. Він стверджував, що з незгодами впорається лише Германік. За висловом Таціта, сам Тіберій був вже не у тому віці, щоб особисто туди вирушити, а Друз ще не досягнув цілком зрілого віку, щоб взяти на себе таку справу (Тас., Ann. II. 43.). Відповідно, єдиною кандидатурою розглядали Германіка, який змушений був припинити бойові дії проти германців і вирушити на схід. Сенат призначив Германіка керівником усіх заморських провінцій, надавши йому, незалежно від того, куди б він не вирушив, імперій з більшими повноваженнями, ніж проконсулам чи легатам (Тас., Ann. II. 43.). Кретіка Сілана, чия донька була заручена з старшим сином Германіка –

Нероном, відсторонили і призначили Гнея Пізона – «людину різку і свавільну» (Тас., *Ann.* II. 43.).

Першочергово Германік приступив до врегулювання ситуації у Вірменії. Найкращою кандидатурою на царський престол, з точки зору римлян, був син понтійського царя Полемона – Зенон¹² (Тас., *Ann.* II. 56.). Германік в Артаксаті коронував його, і він прийняв собі нове ім'я – Артаксій (Тас., *Ann.* II. 56.). Якби місія пройшла не так гладко, як планувалось, римляни готувались до збройного втручання (Тас., *Ann.* II. 57.).

Були здійснені зміни і у новоутворених провінціях. Рішення приймав і затверджував саме Германік відповідно до повноважень, наданих йому сенатом. У Каппадокії мешканці прийняли до себе легата Квінта Веранія. Він знизив частину податків, які збирали з царських часів (Тас., *Ann.* II. 56.). У Коммагені намісником став Квінт Сервей (Тас., *Ann.* II. 56.). Збереглись також відомості про те, що цар набатеїв давав бенкет, на якому були присутні Германік та Пізон (Тас., *Ann.* II. 57.).

До Германіка прибуло посольство від царя Артабана (Тас., *Ann.* II. 58.). Вочевидь, наслідком переговорів стало переміщення Вонона у Помпейополь, подалі від Євфрату (Тас., *Ann.* II. 58.). Він спробував утекти у Вірменію, але ця авантюра закінчилась його загибеллю (Тас., *Ann.* II. 68.).

Конфлікт Пізона з Германіком і смерть Германіка в Антіохії (10 жовтня 19 р. н.е.) були оповиті загадковістю і чутками. Ще донедавна основним (хоча й не єдиним) джерелом, яке використовувалось для висвітлення даної проблеми, були «Аннали» («*Annalium ab excessu Divi Augusti libri...*») Публія Корнелія Таціта. Нові епіграфічні матеріали, відкриті у 40–80-х рр. XX ст., дозволили науковцям знову активізувати дискусію.

У 1947 р. в Італії, у Мальяно, на місці римського міста Геба було знайдено бронзову таблицю з текстом, датованим 20 р. н.е. Він був присвячений вшануванню Германіка¹³. У 1982 р. у Севільї Ю. Гонсалесом була відкрита, а у 1984 р. опублікована *Tabula Siarensis*. Вона містить текст кількох рішень сенату, які стосувались Германіка Цезаря¹⁴. У 1980-ті рр., знову в Іспанії, були відкриті кілька копій *Senatus consultum de Cn. Pisone patre* – сенатського акту розслідування діяльності намісника Сирії Гнея Пізона і його причетності до загибелі Германіка¹⁵. Рішення сенату було прийнято у вересні 20 р., через два дні після самогубства Пізона. Питання кореляції тексту Таціта і сенатських актів уже піднімалось дослідниками, але далеко від остаточного вирішення¹⁶.

Текст *Senatus consultum de Cn.Pisone patre* був ретельно вивіреним і прийнятий з першої спроби (*per relationem solum*). Документ ухвалили у четвертий день перед грудневими ідами (10 грудня) 20 р. н.е. (s.c. de Pisone, 1). Його 176 рядків розповідають і те, як саме сенат розглядав звинувачення проти Пізона і його оточення¹⁷. Саботування намісником розпоряджень Германіка (s.c. de Pisone, 20-23) і те, що Германік називав Пізона причиною своєї смерті («*morientem Germanicum Caesarem, quioius mortis fuisse caussam Cn.Pisonem patrem ipse testatus sit*» s.c. de Pisone, 27-28), стали серйозними аргументами. Було згадано і про контакти Пізона з Вононом (s.c. de Pisone, 35-45). Найважчими були звинувачення у спробі розпалити громадянську війну (s.c. de Pisone, 45-52) та у посяганні на божественність Августа (s.c. de Pisone, 68-70). Пізон вчинив самогубство, тож покарання стосувалось в першу чергу поховального обряду та згадок про його постать у публічній сфері (s.c. de Pisone, 71-90). Спеціально виокремлено оточення Пізона – Візелія Кара, Семпронія Басса, Планціну (s.c. de Pisone, 109-120). Важливим було рішення публікувати текст декрету у військових таборах¹⁸ (s.c. de Pisone, 159-172).

Співставлення актів сенату і тексту Таціта вказує на те, що останній безперечно використовував офіційні матеріали під час написання своїх творів. «Аннали» і епіграфічні джерела пропонують дещо різні версії конфлікту Германіка з Пізоном, при цьому однаково трактуючи діяльність Германіка у Вірменії. *Senatus consultum de Cn.Pisone patre* трактує конфлікт з Пізоном більш обережно, ніж Тацит¹⁹.

У добу Августа самостійні дії намісників сприймались неоднозначно. Приклади Корнелія Галла і Луція Агенобарба²⁰ є радше винятками. Особиста роль принцепса у цей час стає провідною – він координував і контролював зовнішньополітичні заходи, а там, де він не міг бути присутнім особисто, надсилав особливі місії на чолі з його найближчими соратниками чи родичами²¹. На Схід, для переговорів з парфянами і вирішення труднощів у Вірменії, у різний час вирушали Марк Віпсаній Агріппа, Тіберій, онук Августа – Гай Цезар.

Місія Германіка 18-19 рр. н.е. була продовженням цього курсу. Конфлікт Германіка, який діяв в рамках особливих повноважень, наданих йому сенатом за пропозицією Тіберія, з намісником Гнеєм Пізоном привів до драматичних наслідків. Проте Тіберій, всупереч очікуванням, в подальшому йде на посилення позицій провінційної адміністрації. Тацит звинувачував Тіберія у тому, що відсутність змін у керівництві провінцій приводила до невдач римлян. Натомість Йосиф

Флавій розглядає це питання по-іншому: довготривале перебування здібних осіб на своїх посадах дозволяло забезпечувати мир у регіонах і зменшувало корупцію²².

Отже, конфлікт Германіка з Пізоном засвідчив небезпечні тенденції у внутрішньополітичному житті імперії. Римляни продовжували розглядати Вірменію і супутні царства як сферу свого впливу. При провідній ролі імператора у формуванні зовнішньополітичного курсу вагомою була і роль його оточення та родичів. Протистояння Германіка і Пізона, на нашу думку, варто розглядати як поодинокий випадок конфлікту інтересів намісника і спеціально уповноваженої особи. Офіційні акти сенату подають події більш стримано, ніж це робив Тацит, формуючи негативний образ Тіберія. Подальша діяльність принцепса засвідчила ефективність його провінційної політики. Інтерпретації характеру конфлікту під час перебування Германіка на сході, як і мотивів і характеру дій Пізона, досі залишаються дискусійними. Натомість отримує верифікацію подана античною традицією інформація про врегулювання «вірменського питання» та характеристика проблемних аспектів у римо-парфянських взаєминах даного періоду. У цьому контексті мають перспективи подальші дослідження епіграфічних джерел у плані співвідношення їхньої інформації з даними наративних та інших типів історичних документів.

¹ Shotter D.C.A. Tacitus, Tiberius and Germanicus // *Historia*. – 1968. – Bd. 17, H. 2. – P. 194-214; Pelling C. Four Tacitus and Germanicus // *Tacitus and the Tacitean Tradition*. – 1993. – P. 59-85.

² Бойцов М. Что такое потестарная имагология? // *Власть и образ: Очерки потестарной имагологии*. – СПб., 2010. – С. 5-38.

³ Литовченко С. Д. Римсько-вірменські відносини в I ст. до н. е. – на початку I ст. н. е. – Харків, 2003. – С. 13-14.

⁴ Никишин В. О. Чужеземные народы в произведениях Цицерона, Цезаря и Саллюстия: к вопросу о сущности римского «шовинизма» в I в. до н.э. – М., 2000. – С. 2-5.

⁵ Кнабе Г.С. Историческое пространство и историческое время в культуре древнего Рима // *Культура древнего Рима*. – М., 1985. – Т. 2. – С. 108-112; Beard M. *The Roman Triumph*. – Harvard University Press, 2007.

⁶ Mattern S. *Rome and the Enemy. Imperial Strategy in the Principate*. – University of California Press, 1999. – P. 39-78.

⁷ Morley N. *The Roman Empire: Roots of Imperialism*. – London, 2010;

Mattingly D.J. *Imperialism, Power, and Identity: Experiencing the Roman Empire*. – Oxford University Press, 2008.

- ⁸ Wroth W. *Catalogue of Greek Coins in the British Museum (BMC): Parthia.* – London, 1903. – P. 146
- ⁹ *Ibid.* – P. Xlii.
- ¹⁰ Дибвойз Н. К. *Политическая история Парфии.* – СПб., 2008. – С.141.
- ¹¹ Sherk R. K. *Roman Galatia: The Governors from 25 B.C. to A.D. 114 // Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. Politische Geschichte (Provinzen und Randvölker: Griechischer Balkanraum; Kleinasien) / Hrsg v. H. Temporini.* – 1980. – Bd. II.7.2 – P. 981.
- ¹² Asdourian P. *Die politischen Beziehungen zwischen Armenien und Rom von 190 v. Chr. bis 428 n. Chr: Ein Abriss der Armenischen Geschichte in dieser Periode.* – 1911. – S. 79-80.
- ¹³ Oliver J. H., Palmer R. E.A. *Text of the Tabula Hebana // AJP.* – 1954. – Vol. 75, No. 3. – P. 225-249.
- ¹⁴ Potter D. *The "Tabula Siarensis," Tiberius, the Senate, and the Eastern Boundary of the Roman Empire // Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik.* – 1987. – Bd. 69. – P. 269–276; Gonzalez J. *Tacitus, Germanicus, Piso, and the Tabula Siarensis // AJP.*– 1999. – № 120. – P. 123–142; Rowe G. *Princes and Political Cultures: The New Tiberian Senatorial Decrees.* – University of Michigan Press, 2002.; Bert Lott J. *Death and Dynasty in Early Imperial Rome. Key sources with text, translation and commentary.* – Cambridge, 2012.
- ¹⁵ Rowe G. *Op. cit.* – P. 9; *Das senatus consultum de Cn. Pisone patre / Ed. W. Eck, A. Caballos, and F. Fernández // Vestigia 48.* – Munich, 1996.
- ¹⁶ Gonzalez J. *Op. cit.* – P. 123–142; Bert Lott J. *Op. cit.* – P. 209; Damon C. *Relatio Vs. Oratio: Tacitus, Ann. 3.12 and the Senatus Consultum De Cn. Pisone Patre // CQ.*– 1999. – № 49 (01). – P. 336–338; Damon C. *The Trial of Cn. Piso in Tacitus' Annals and the Senatus consultum de Cn. Pisone patre: New Light on Narrative Technique // AJP.*– 1999. – № 120. – P. 143–162; Князев П. А. *Правосудие принцепса и Сената в уникальном документе 20 г. н. э.: Senatus consultum de Cn. Pisone patre (характеристика постановления и его перевод) // Из истории Античного общества.* – Нижний Новгород, 2003. – С. 39-61.
- ¹⁷ Rowe G. *Op. cit.*– P. 9-20.
- ¹⁸ Severy B. *Augustus and the Family at the Birth of the Roman Empire.* – New York and London, 2003. – P. 205-213; Ando C. *Imperial Ideology and Provincial Loyalty in the Roman Empire.* – University of California Press, 2000. – P. 101, 109, 161.
- ¹⁹ Rowe G. *Op. cit.* – P. 19.
- ²⁰ Парфенов В. *Император Цезарь Август: Армия. Война. Политика.* – СПб., 2001. – С. 56-64.
- ²¹ Бандровський О. Г. *Формування зовнішньополітичного курсу Римської імперії в кінці I ст. до н.е. // Карпатика.* – 2010. – Вип. 39. – С. 98-115.
- ²² Бандровський О. Г. *Формування зовнішньополітичного курсу Римської імперії (Август та Тіберій) // Проблемы истории и археологии Украины: Материалы VII Международной научной конференции (Харьков, 28–29 октября 2010 г.).* – Харків, 2010. – С. 52.